TZVETAN TODOROV

Abuzurile memoriei

T 92.694

editura amarcord

AMARCORD

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU" IAŞI
I 92.694

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

98

TZVETAN TODOROV

ABUZURILE MEMORIEI

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Această carte apare sponsorizată de
FUNDAȚIA
PENTRU O SOCIETATE DESCHISĂ
(OPEN SOCIETY FOUNDATION).

Titlul original : Tzvetan Todorov, *Les abus de la mémoire*
© – 1995 : Éditions Arléa, 16, rue de l'Odéon, 75006 Paris, FRANCE.
© – 1999 : Editura Amarcord, str. Dropiei, nr. 3, sc. B, ap. 5, tel./fax : 056/146645, e-mail : amarcord@mail.dnttm.ro, 1900 – Timişoara, ROMÂNIA.

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TZVETAN TODOROV

156249

ABUZURILE MEMORIEI

Traducere de
DOINA LICĂ

EDITURA AMARCORD
Timişoara, 1999

040339
B.C.U. - IASI

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Coperta : **Cătălin Popa**

321.64

13.12.1999
B.C.U. „M. EMINESCU"
- IAŞI -
ale 828.351

a Memorie x Totalitarism
Totalitarism x Determin
psiho-politic

Consilier editorial : **Ion Nicolae Anghel**

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

O primă versiune a acestui text a fost prezentată
la Congresul organizat de Fundația Auschwitz
„Istorie și memorie a crimelor și genocidurilor naziste",
Bruxelles, noiembrie 1992.

Adresez mulțumiri lui Jean-Michel Chaumont,
Leon Wieseltier și Gilles Lipovetsky pentru sugestiile lor,
care mi-au fost utile.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Memoria nu încearcă să salveze trecutul decît pentru a servi prezentului şi viitorului. Să facem în aşa fel, încît memoria colectivă să servească eliberării şi nu supunerii oamenilor.

Jacques Le Goff

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

MEMORIA AMENINȚATĂ

Regimurile totalitare din secolul al XX-lea au dezvăluit existența unui pericol nebănuit înainte : cel al ştergerii memoriei. Nu că ignoranța n-ar exista dintotdeauna, sau chiar distrugerea sistematică a documentelor şi monumentelor : se ştie, pentru a lua un exemplu îndepărtat de noi în timp şi spațiu, că împăratul aztec Itzcoatl, la începutul secolului al XV-lea, a ordonat să se distrugă toate stelele şi toate cărțile pentru a putea reface tradiția în stil propriu ; conchistadorii spanioli, un secol mai tîrziu, la rîndul lor, aveau să şteargă şi să ardă toate urmele fostei grandori a celor învinşi. Dar, nefiind totalitare, aceste regimuri nu atacau decît depozitele oficiale ale memoriei, lăsînd să supraviețuiască multe alte forme ale sale, cum ar fi relatările orale sau poezia. Înțelegînd că pămînturile şi oamenii se cuceresc cucerind informația şi comunicarea, tiraniile din secolul al XX-lea şi-au impus monopolul asupra memoriei şi au vrut s-o controleze pînă în străfundurile cele mai intime. Uneori, aceste tenta-

tive au eşuat, dar e sigur că, în alte cazuri (pe care, prin definiţie, nu le putem inventaria), urmele trecutului au fost eliminate cu succes.

Exemplele unei autorităţi mai puţin perfecte asupra memoriei sînt nenumărate şi bine cunoscute. „Întreaga istorie a «Reich-ului milenar» poate fi interpretată ca un război împotriva memoriei", scrie pe bună dreptate Primo Levi[1] ; dar se poate spune acelaşi lucru despre istoria U.R.S.S.-ului sau a Chinei comuniste. Urmele a ceea ce a existat au fost fie bine şterse, fie machiate şi transformate ; minciunile şi mistificările iau locul realităţii ; se interzice căutarea şi difuzarea adevărului : scopul scuză mijloacele. Se deshumează cadavrele din lagărele de concentare pentru a fi arse şi a li se împrăştia apoi cenuşa ; se truchează cu mare artă fotografiile, care se presupune a exprima adevărul, pentru a îndepărta amintiri supărătoare ; se rescrie istoria la fiecare schimbare a echipei conducătoare şi li se cere cititorilor de enciclopedii să decupeze ei înşişi paginile devenite indezirabile ; sînt împuşcaţi, se spune, pescăruşii în insulele Solovki ca să nu poată duce mesajele deţinuţilor . Necesara

[1] Primo Levi, *Les Naufragés et les rescapés*, Paris, Gallimard, 1989, p. 31.

tăinuire a acțiunilor considerate totuşi esențiale duce la adoptarea de poziții paradoxale, precum aceea pe care o rezumă celebra frază a lui Himmler legată de „soluția finală" : „Este o pagină glorioasă din istoria noastră, care nu a fost scrisă niciodată şi nici nu va fi scrisă vreodată"[1].

Toate acestea se întîmplă, fără îndoială, pentru că regimurile totalitare fac din controlul asupra informației o prioritate, iar dușmanii lor încearcă imediat să falimenteze această politică. Cunoaşterea şi înțelegerea regimului totalitar şi mai ales a instituției sale extreme, lagărele, este mai întîi un mijloc de supraviețuire pentru deținuți. Dar mai e ceva în plus : informarea lumii în legătură cu lagărele reprezintă cea mai bună modalitate de a le combate ; atingerea acestui scop nu are preț. De aceea, fără îndoială, ocnaşii din Siberia îşi tăiau degetele şi le ataşau de trunchiurile de copaci ce erau transportate de-a lungul fluviului ; mai bine decît o sticlă pe mare, arătau celui care le găsea ce fel de tăietori de lemne doborau copacii. Informația care se răspîndeşte permite

[1] Himmler, în *Procès des grands criminels de guerre devant le tribunal militaire international,* Nürnberg, 1947, vol. III, p. 145.

salvarea de vieți omenești : deportarea evreilor din Ungaria se oprește pentru că Vrba și Wetzler reușesc să fugă de la Auschwitz și să transmită un raport despre ceea ce se întîmplă acolo. Desigur, riscurile acestor acțiuni nu sînt neglijabile : tocmai pentru că a reușit să depună mărturie, Anatoli Marcenko, un veteran al Gulagului, va reveni în lagăr unde își va găsi moartea.

Se înțelege deci cu ușurință de ce memoria are un asemenea prestigiu în ochii tuturor dușmanilor totalitarismului, de ce orice amintire, oricît de vagă, a putut fi asimilată cu rezistența antitotalitară (înainte de a fi acaparat de o organizație antisemită, cuvîntul rusesc *pamjat'*, memorie, reprezenta titlul unei remarcabile serii de publicații samizdat : reconstituirea trecutului era percepută deja ca un act de împotrivire față de putere). Poate sub influența cîtorva scriitori de talent care au trăit în țări totalitare, această punere în valoare a memoriei, această condamnare a uitării s-a răspîndit în ultimii ani în afara contextului său inițial. Se aude adesea astăzi o critică la adresa democrațiilor liberale din Europa occidentală sau din America de Nord, care le reproșează că au contribuit, la rîndul lor, la dispariția memoriei, la domnia uitării.

Grăbiți să consumăm tot mai rapid informații, am fi condamnați să le eliminăm la fel de repede ; rupți de tradiții și abrutizați de exigențele unei societăți a plăcerilor, lipsiți de curiozitate spirituală ca și de apropierea de marile opere ale trecutului, am fi condamnați să ne bucurăm de uitare și să ne mulțumim cu satisfacțiile goale ale clipei. Memoria ar fi amenințată aici nu de ștergerea informațiilor, ci de supraabundența lor. Astfel, mai puțin brutal, dar pînă la urmă mai eficient, fără a ne provoca rezistența, făcînd din noi, în schimb, instrumentele care acceptă acest mers spre uitare, statele democratice și-ar conduce populația către același scop ca și regimurile totalitare, adică la domnia barbariei.

MORFOLOGIE

Dar, generalizîndu-se astfel, elogiul necondiționat al memoriei, slăbirea rituală a uitării devin, la rîndul lor, problematice. Încărcătura emoțională a tot ce are legătură cu trecutul totalitar e mare, iar aceia care o resimt nu au încredere în eforturile de clarificare, în apelurile la o analiză ce precede judecata. Însă mizele

memoriei sînt prea importante pentru a fi lăsate în voia entuziasmului sau a mîniei.

Trebuie mai întîi amintit un fapt evident : memoria nu se opune deloc uitării. Cei doi termeni care contrastează sînt *ştergerea* (uitarea) şi *păstrarea* ; memoria este, mereu şi necesar, o interacţiune a celor două. Restituirea integrală a trecutului e un lucru desigur imposibil (dar pe care Borges l-a imaginat în *Funes el memorioso*) şi chiar înspăimîntător ; memoria înseamnă neapărat selecţie : unele trăsături ale evenimentului vor fi păstrate, altele sînt imediat sau progresiv îndepărtate şi deci uitate. De aceea este extrem de derutant să vezi că se numeşte „memorie" capacitatea calculatoarelor de a păstra informaţia : acestei operaţii îi lipseşte o trăsătură componentă a memoriei, şi anume selecţia.

A păstra fără a selecta nu reprezintă încă o chestiune de memorie. Ceea ce reproşăm călăilor hitlerişti şi stalinişti nu e faptul că reţin unele elemente din trecut şi nu pe toate – nici noi înşine nu am proceda altfel – ci faptul că îşi arogă dreptul de a controla ce elemente se reţin. Nici o instanţă superioară din stat nu ar trebui să poată spune : nu

aveți dreptul să căutați singuri adevărul lucrurilor, cei care nu acceptă versiunea oficială a trecutului vor fi pedepsiți. Este pusă în joc definiția însăşi a vieții în democrație : indivizii, ca şi grupurile, au dreptul de a şti, deci şi de a-şi cunoaşte şi de a-şi face cunoscută propria istorie ; nu puterea centrală trebuie să le-o interzică sau să le-o permită. De aceea, recenta lege Gayssot care pedepseşte elucubrațiile negaționiste este prost primită, deşi pleacă de la bune intenții : nu e rolul legii să scrie istoria, ajunge să condamne calomnia sau incitarea la ură rasială.

Fiind amintit acest lucru, se impune o primă distincție : cea între *recuperarea* trecutului şi *utilizarea* sa ulterioară. Căci este esențial să se constate că nici un automatism nu leagă aceste două gesturi : exigența de a recupera trecutul, de a ne aminti, nu ne spune încă în ce fel va fi el utilizat ; fiecare dintre aceste acte are propriile caracteristici şi paradoxuri. Distincția, oricît de netă, nu implică izolarea. Pentru că memoria înseamnă selecție, a trebuit să se aleagă dintre toate informațiile primite, pe baza anumitor criterii ; iar aceste criterii, fie că au fost conştiente, fie că nu, vor servi şi ele, după toate

probabilitățile, la orientarea utilizării pe care i-o vom da trecutului. Dar, dintr-un alt punct de vedere, cel al legitimității și nu al originii, există discontinuitate : nu se poate justifica o utilizare mistificatoare prin necesitatea de a ne aminti. Nimeni nu trebuie să împiedice recuperarea memoriei : iată principiul care se aplică în prima etapă. Atunci cînd evenimentele trăite de individ sau de grup sînt de natură excepțională sau tragică, acest drept devine o datorie : aceea de a-și aminti, aceea de a depune mărturie. Există în Franța un exemplu perfect al acestei operațiuni de regăsire : este vorba de Memorialul deportaților evrei, alcătuit de Serge Klarsfeld. Călăii naziști au vrut să-și anihileze victimele fără a lăsa nici o urmă ; Memorialul restabilește, cu o simplitate bulversantă, numele proprii, datele de naștere, cele de plecare spre lagărele de exterminare. Îi restabilește astfel pe cei dispăruți în demnitatea lor umană. Viața a pierdut înaintea morții, dar memoria cîștigă în lupta sa împotriva neantului.

Nimic la fel de simplu nu se poate exprima totuși în ceea ce privește a doua etapă, cea a utilizării memoriei și, în consecință, a rolului pe care trebuie să-l joace trecutul în prezent.

ÎNTRE TRADIȚIE ȘI MODERNITATE

Trebuie să menționăm aici că pînă și cea mai superficială analiză istorică dezvăluie imediat faptul că diferitele societăți oferă soluții foarte variate acestei probleme. Trecutul și amintirea sa nu pot avea aceeași funcție într-o societate fără scriere, cum sînt vechile civilizații africane, și într-o societate tradițională cultivată, cum este Europa Evului Mediu. Or, după cum se știe, din Renaștere și mai cu seamă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, a apărut în Europa un tip de societate ce nu a existat înainte și care a încetat să pună în mod necondiționat în valoare tradițiile și trecutul, smulgînd de acolo vîrsta de aur, după cum spunea utopistul Saint-Simon, pentru a o plasa în viitor ; care a retrogradat memoria în favoarea altor facultăți. În acest sens, cei ce deplîng insuficienta atenție acordată memoriei în societățile occidentale contemporane au dreptate : aceste societăți, și doar ele, nu se servesc de trecut ca de un mijloc privilegiat de legitimare și nu acordă un loc de onoare memoriei. Totuși trebuie adăugat că trăsătura aceasta a societății noastre reprezintă un element constitutiv al chiar

identității sale şi că nu poate fi îndepărtată una fără a o transforma pe cealată în profunzime.

Locul memoriei şi rolul trecutului nu sînt, de altfel, aceleaşi nici în diferitele sfere ale vieții noastre sociale, participînd la configurații diverse. În concepția noastră generală asupra vieții publice, am trecut, cum spun filosofii, de la heteronomie la autonomie, de la o societate a cărei legitimitate vine de la tradiție, deci de la ceva ce îi este exterior, la o societate dominată de modelul contractului, la care fiecare aderă sau nu. Acest contract, se ştie, nu are nici o realitate istorică sau antropologică, dar furnizează modelul de organizare a instituțiilor noastre. Recurgerea la memorie şi la trecut este înlocuită prin recurgerea la acordul şi la opțiunea majorității. Nu sînt eliminate, departe de aceasta, toate urmele de legitimare prin tradiție ; dar, şi acest lucru este esențial, e permis să se conteste tradiția în numele voinței generale sau al binelui comun : avem fără încetare exemple la îndemînă. Memoria e detronată aici nu în avantajul uitării, desigur, ci al unor principii universale şi al „voinței generale". Se poate spune acelaşi lucru despre domeniul juridic în totalitate.

Ştiinţa este o altă sferă în care memoria şi-a pierdut multe prerogative. Nu ar fi greşit să se afirme că ştiinţa modernă s-a constituit în Renaştere printr-o eliberare progresivă de sub tutela prea severă a memoriei. Tocmai începînd să repete învăţătura scolastică, pretinsa înţelepciune a anticilor, lăsînd deoparte sistemul lui Ptolemeu şi clasificările lui Aristotel, au putut ştiinţele să ia un nou avînt. Tocmai hotărînd să nu se mai considere vechea reprezentare a lumii, s-a reuşit integrarea rezultatelor marilor descoperiri geografice într-o nouă viziune (şi care rămîne încă a noastră). Descartes va declara, peremptoriu, că este posibil să se progreseze în cunoaştere „printr-o reducere a lucrurilor la cauze" şi că, în consecinţă, „nu e deloc nevoie de memorie pentru toate ştiinţele"[1]. Memoria este acum respinsă în avantajul observaţiei şi al experienţei, al inteligenţei şi al raţiunii. Încă o dată, această autoritate nu este absolută şi nu trebuie să fie (ştiinţele înseşi au un trecut care nu e lipsit de consecinţe asupra prezentului), dar predominanţa este incontestabilă : nu trebuie decît să se remarce locul ocupat în educaţia

[1] Citat de J. Le Goff, *Histoire et mémoire*, Paris, Gallimard, 1988, p. 154.

BCU IAŞI

noastră generală de matematică, disciplină a raţiunii, comparativ cu istoria, geografia sau ştiinţele umaniste, discipline ale memoriei.

Arta occidentală se distinge de celelalte mari tradiţii artistice, din China şi din India, de exemplu, prin locul rezervat inovaţiei, invenţiei, originalităţii. Astfel că a apărut în secolul al XIX-lea ideea de avangardă artistică, mişcare ce se va plia pe viitor şi nu pe trecut ; iar criteriul noutăţii a devenit uneori singura (şi deci absurda) condiţie a valorii artistice. În zilele noastre, mişcările de avangardă nu mai au succes şi li se preferă estetica numită postmodernă, care îşi afişează, dimpotrivă, raportul adesea ludic cu trecutul şi cu tradiţia. În realitate, lucrurile nu sînt atît de clare precum pretind manifestele creatorilor : există posibilităţi de inovare în cadrul poeticii medievale sau al picturii clasice chineze, iar autorii chiar mai avangardişti datorează întotdeauna mult tradiţiei, dacă nu pentru altceva măcar pentru că vor să se distingă de aceasta. Rolul memoriei în creaţia artistică este în general subestimat ; arta care uită cu adevărat trecutul nu se poate face înţeleasă. Dar e important să se sublinieze încă o dată că antagonismul nu este între memorie şi uitare, ci între memorie şi

o altă pretendentă la locul de onoare : creația sau originalitatea.

Cultura, în sensul pe care i-l dau etnologii, este în mod esențial o problemă de memorie : este cunoașterea unui anumit număr de coduri de comportament și capacitatea de a ne servi de ele. A stăpîni cultura franceză înseamnă în primul rînd a cunoaște istoria și geografia Franței, monumentele și documentele sale, modalitățile sale de a acționa și a gîndi. O ființă aculturală este acela care nu și-a însușit niciodată cultura strămoșilor sau care a uitat-o și a pierdut-o. Dar culturile occidentale mai au un element specific : în primul rînd pentru că, în ciuda etnocentrismului membrilor lor, au fost aduse de mult în situația de a recunoaște existența și valoarea culturilor străine și de a accepta amestecul cu ele ; apoi pentru că și-au valorificat, cel puțin din secolul al XVIII-lea, capacitatea de a se îndepărta de cultura de origine. Filosofii Luminilor sfîrșesc prin a vedea în această capacitate – în *perfectibilitate* – trăsătura distinctivă a neamului omenesc. Indivizii care reușesc să depășească handicapurile mediului lor de pornire, societățile care se angajează în revoluție se bucură de o prejudecată favorabilă. Noi nu mai credem astăzi,

precum unii dintre aceşti filosofi, că spiritul omului este *tabula rasa*, independent de cultura sa de origine şi că, fiinţă nedeterminată, toate opţiunile sale sînt la fel de probabile ; dar continuăm să punem libertatea deasupra memoriei.

Inutil să continuăm această enumerare : indiferent care ar fi, în detaliu, locul memoriei în fiecare dintre aceste sfere, apar cîteva certitudini generale. În primul rînd, cea care priveşte pluralitatea şi diversitatea însăşi a sferelor. Apoi, faptul că memoria se leagă de alte principii directoare : voinţa, acordul, raţiunea, creaţia, libertatea. Este clar, în fine, că în societăţile occidentale, memoria nu ocupă, ca regulă generală, o poziţie dominantă. Ce s-ar putea spune atunci despre sfera conduitelor publice, etice şi politice?

BUNA FOLOSINŢĂ

Se poate face aici o paralelă edificatoare cu viaţa afectivă a individului. După cum bine se ştie, psihanaliza atribuie un rol principal memoriei. Într-adevăr, nevroza se pare că se bazează pe această tulburare specifică a relaţiei cu trecutul, care este

refularea. Subiectul a îndepărtat din memoria sa vie, din conştiinţa sa, anumite fapte şi evenimente survenite la începutul copilăriei şi care sînt, într-un fel sau altul, inacceptabile pentru el. Vindecarea sa – prin tratament psihanalitic – trece prin recuperarea amintirilor refulate. Dar ce va face subiectul cu ele începînd din clipa în care le-a reintegrat în conştiinţa sa? Nu va căuta să le acorde un loc dominant – adultul nu va putea să-şi organizeze viaţa pe baza amintirilor din copilărie – ci mai degrabă le va exila într-o poziţie periferică unde sînt inofensive, le va îmblînzi şi, totodată, le va dezamorsa. Atîta timp cît erau refulate, amintirile rămîneau active (împiedicau subiectul să trăiască) ; acum că au fost recuperate, pot fi nu uitate, ci puse deoparte. O altă formă de marginalizare a amintirilor apare în timpul doliului : în prima fază, refuzăm să admitem realitatea pierderii pe care tocmai am suferit-o, dar, progresiv, fără a înceta să-l iubim pe cel dispărut, modificăm statutul imaginilor legate de el şi o anumită îndepărtare vine să tempereze durerea.

Regăsirea trecutului este indispensabilă ; ceea ce nu înseamnă că trecutul trebuie să domine prezentul, ci, dimpotrivă, prezentul trebuie să utilizeze trecutul

aşa cum doreşte. Ar fi de o cruzime infinită să i se amintească fără încetare cuiva evenimentele cele mai dureroase din trecutul său ; există şi dreptul la uitare. Eufrosinia Kersnovskaia scrie, la sfîrşitul uluitoarei sale cronici ilustrate a celor doisprezece ani petrecuţi în Gulag : „Mamă, mi-ai cerut să scriu povestea acestor trişti «ani de ucenicie». Ţi-am îndeplinit ultima dorinţă. Dar poate c-ar fi fost mai bine dacă totul ar fi căzut în uitare?"[1] Jorge Semprun a relatat, în *L'Écriture ou la vie,* cum, la un moment dat, uitarea l-a vindecat de experienţa concentraţionară. Fiecare are dreptul să hotărască.

Aceasta nu înseamnă că individul poate să devină total independent de trecutul său şi să dispună de el după bunul său plac, într-o libertate desăvîrşită. Poate acest lucru cu atît mai puţin cu cît identitatea sa prezentă şi personală este compusă, printre altele, din imaginile pe care le are el despre acest trecut. Eul prezent este o scenă pe care intervin ca personaje active un eu arhaic, abia conştient, format la începutul copilăriei, şi un eu reflectat, imagine a imaginii pe care o au alţii despre noi sau, mai degrabă, a aceleia

[1] E. Kersnovskaia, *Coupable de rien,* Paris, Plon, 1994, p. 253.

care ne imaginăm noi că este prezentă în mintea lor. Memoria e răspunzătoare nu doar de convingerile, ci şi de sentimentele noastre. O revelaţie brutală asupra propriului trecut, obligaţia de a reinterpreta radical imaginea celor apropiaţi şi a propriei persoane reprezintă o situaţie periculoasă care se poate dovedi insuportabilă şi care va fi refuzată cu vehemenţă.

Să revenim acum la viaţa publică şi să ascultăm această istorisire a lui Amerigo Vespucci, explorator al continentului american. După ce a descris întîlnirile europenilor cu populaţia indigenă, cu caracter cînd de colaborare, cînd de înfruntare, el spune că diferitele grupuri de băstinaşi se războiesc adesea între ele. Care e motivul? Iată explicaţia propusă de Amerigo Vespucci : „Nu se luptă nici pentru putere, nici pentru teritoriu, nici împinşi de vreo altă dorinţă iraţională, ci din cauza unei uri străvechi, existente de multă vreme în ei"[1]. Dacă Vespucci are dreptate, nu ar trebui să le dorim acestor populaţii să-şi uite puţin ura pentru a trăi în pace, să-şi marginalizeze ranchiuna şi să dea o mai bună utilizare energiei astfel eliberate? Dar ar însemna, fără îndoială, să le vrem altfel decît sînt.

[1] A. Vespucci et al., *Le Nouveau Monde*, Paris, Les Belles Lettres, 1992, p. 90.

Acestui exemplu aproape mitic de abuz de memorie i se pot adăuga altele, de actualitate. Una dintre justificările importante oferite de sîrbi pentru agresiunea lor împotriva celorlalte popoare din fosta Iugoslavie provine din istorie : suferințele pe care le provoacă astăzi nu ar fi altceva decît o răzbunare pentru cele suferite de ei în trecut, în trecutul apropiat (al doilea război mondial) sau îndepărtat (luptele împotriva turcilor musulmani). Dacă trecutul trebuie să domine prezentul, cine dintre evrei, creştini şi musulmani ar putea renunța la pretențiile teritoriale asupra Ierusalimului? Nu au avut dreptate israelienii şi palestinienii reuniți la aceeaşi masă, la Bruxelles în martie 1988, cînd şi-au exprimat convingerea că „doar pentru a începe să discutăm, trebuie să punem trecutul între paranteze"?[1] În Irlanda de Nord, pînă nu de mult, catolicii naționaliști îşi declarau voința de „a nu uita şi de a nu ierta" şi adăugau în fiecare zi noi nume pe lista victimelor violenței, care provoca, la rîndul ei, o contraviolență represivă, într-o vendetta fără sfîrşit pe care nu ar putea să o întrerupă niciodată un nou Romeo şi o nouă Julietă. Şi se aud

[1] Citat de N. Loraux, *Pour quel consensus?*, în *Politiques de l'oubli. Le Genre humain*, 18, Paris, Seuil, 1988.

voci convingătoare afirmînd că o parte deloc neglijabilă din nefericirea negrilor americani provine nu din discriminările de care suferă în prezent, ci din incapacitatea lor de a depăşi trecutul traumatizant, cel al sclaviei şi al discriminărilor ale căror victime au fost, şi din tentaţia care rezultă de aici, după cum afirmă Shelby Steele, „de a exploata acest trecut de suferinţă ca pe o sursă de puteri şi privilegii"[1].

În lumea modernă, cultul memoriei nu serveşte întotdeauna cele mai bune cauze şi nu trebuie să ne mirăm. După cum aminteşte Jacques Le Goff, „comemorarea trecutului cunoaşte o culme în Germania nazistă şi Italia fascistă" şi se poate adăuga pe această listă Rusia stalinistă : un trecut triat cu grijă, desigur, dar totuşi un trecut care poate flata orgoliul naţional şi care poate compensa credinţa ideologică aflată în declin. În 1881, Paul Déroulède, fondator al Ligii patrioţilor şi militarist convins, exclamă :

Ştiu că unii cred că ura slăbeşte :
Dar nu! uitarea nu ne intră în inimi,

[1] Sh. Steele, *The Content of Our Character,* New York, Harper Perennial, 1991, p. 118.

pregătind astfel calea către măcelul de la Verdun. Fără să știe, confirma prin cuvintele sale o idee a lui Plutarh[1], că politica se definește drept ceea ce elimină caracterul etern al urii, altfel spus, care subordonează trecutul prezentului.

MEMORIE ȘI DREPTATE

Simpla enumerare a acestor exemple la întîmplare ajunge pentru a arăta că nici în sfera vieții publice nu toate rememorările trecutului sînt de admirat ; cel care nutrește dorința de răzbunare sau de revanșă suscită, în toate cazurile, cîteva rezerve. Se poate prefera, în mod legitim, gestul președintelui polonez Lech Walesa care a invitat, la comemorarea a 50 de ani de la insurecția din Varșovia, reprezentanții guvernelor german și rus : „Timpul dezbinării și al confruntării a trecut". Problema care se pune acum este : există vreun mijloc de a face distincția a priori între utilizările bune și cele proaste ale trecutului?

[1] Citată de N. Loraux , în *Usages de l'oubli,* Paris, Seuil, 1988.

Sau dacă se merge pînă la constituirea memoriei prin păstrarea şi, în acelaşi timp, selectarea informaţiilor, cum se pot defini criteriile unei bune selecţii? Sau trebuie să declarăm că întrebările acestea nu pot primi un răspuns raţional şi să ne mulţumim să deplîngem dispariţia unei tradiţii colective apăsătoare ce ia asupra sa selecţionarea anumitor fapte şi eliminarea altora, să ne resemnăm deci cu infinita diversitate a cazurilor particulare?

O metodă – pe care o practicăm zilnic – de a distinge bunele utilizări de abuzuri constă în a ne întreba care le sînt rezultatele şi a aprecia, în funcţie de bine şi de rău, actele care se pretind a fi bazate pe memoria trecutului : a prefera, de exemplu, pacea în locul războiului. Dar se mai poate, şi aceasta este ipoteza pe care aş dori să o analizez aici, să se întemeieze critica utilizărilor memoriei pe o distincţie între mai multe *forme* de amintire. Evenimentul rememorat poate fi interpretat fie *literal*, fie *exemplar*. Sau acest eveniment – de exemplu, un segment dureros al trecutului meu sau al grupului din care fac parte – este păstrat în literalitatea sa (ceea ce nu înseamnă adevărul său), rămîne un fapt intranzitiv, care nu duce dincolo de el însuşi. Asociaţiile care se

grefează pe el se situează în contiguitatea sa directă : relev cauzele şi consecinţele acestui act, descopăr toate persoanele ce pot avea legătură cu autorul iniţial al suferinţei mele şi le zdrobesc la rîndul lor, stabilesc şi o continuitate între cel care am fost şi cel care sînt acum, sau între trecutul şi prezentul poporului meu, şi extind consecinţele traumatismului iniţial la toate momentele existenţei.

Sau, fără a nega singularitatea evenimentului în sine, decid să îl utilizez, o dată rememorat, ca pe un caz printre altele dintr-o categorie mai generală, şi mă servesc de el ca de un model pentru a înţelege situaţiile noi, cu actori diferiţi. Operaţia este dublă : pe de o parte, ca în cazul psihanalizei sau al doliului, dezamorsez durerea provocată de amintire îmblînzind-o şi marginalizînd-o ; dar, pe de altă parte – şi prin aceasta încetează comportarea noastră să fie pur privată şi intră în sfera publică – expun această amintire analogiei şi generalizării, fac din ea un *exemplum* şi trag învăţăminte ; trecutul devine deci principiu de acţiune pentru prezent. În acest caz, asociaţiile pe care le evoc în minte ţin de asemănare şi nu de contiguitate şi nu mai încerc atîta să-mi asigur propria identitate cît să-mi justific analogiile.

Se va spune atunci că, într-o primă aproximare, memoria literală, mai ales dusă la extrem, comportă riscuri, în vreme ce memoria exemplară este în mod potențial eliberatoare. Desigur că nu orice lecție e bună ; totuși, ele se lasă toate evaluate pe baza criteriilor universale și raționale, care sînt temelia dialogului uman ; nu acesta este cazul amintirilor literale și intranzitive, incomensurabile între ele. Utilizarea literală, care face evenimentul vechi imposibil de depășit, ajunge în final să supună prezentul trecutului. Utilizarea exemplară, în schimb, permite folosirea trecutului în vederea prezentului, a lecțiilor de nedreptate suferite în trecut pentru combaterea celor de azi, părăsirea eului pentru a ajunge la celălalt.

Am vorbit de două forme de memorie pentru că, de fiecare dată, se păstrează o parte din trecut. Dar utilizarea obișnuită ar tinde mai degrabă să le desemneze prin doi termeni distincți care ar fi, pentru memoria literală, memorie pur și simplu, iar, pentru memoria exemplară, dreptate. Dreptatea se naște, într-adevăr, din generalizarea agresiunii particulare și de aceea se materializează în legea impersonală, aplicată de un judecător anonim și pusă în faptă de

jurați care nu cunosc persoana agresorului și nici pe a celui agresat. Victimele suferă, desigur, pentru că se văd reduse la condiția de simplu caz printre altele de același gen, în timp ce întîmplarea trăită este absolut unică, și pot regreta, cum fac adesea părinții copiilor violați sau asasinați, că vinovații scapă de pedeapsa capitală. Dar dreptatea se face cu acest preț și nu întîmplător ea nu se aplică de către cei care au suferit agresiunea : „dez-individualizarea", dacă se poate spune așa, este cea care permite aplicarea legii.

Individul care nu reușește să îndeplinească ceea ce se numește sarcina doliului, care nu poate să admită realitatea pierderii, să se smulgă șocului dureros pe care l-a suferit, care continuă să-și trăiască trecutul în loc să-l integreze în prezent, care e dominat de amintire fără a putea să o îmblînzească (și e, în grade diverse, cazul tuturor celor care au trăit în lagărele morții), acest individ este, evident, demn de plîns și de ajutor : se condamnă, involuntar, pe sine însuși la tristețea fără ieșire, dacă nu la nebunie. Grupul care nu reușește să scape de comemorarea obsedantă a trecutului, cu atît mai greu de uitat cu cît este mai dureros, sau cei care, în cadrul acestui grup, îl determină să trăiască astfel, merită mai puțină simpatie : de această dată, trecutul servește la refularea

prezentului, iar refularea aceasta nu e mai puțin periculoasă decît cealaltă. Toată lumea are dreptul să-şi recupereze trecutul, desigur, dar nu e cazul să se creeze un cult al memoriei pentru memorie ; sacralizarea memoriei este o altă metodă de a o face sterilă. O dată trecutul restabilit, trebuie să ne întrebăm : cum ne vom servi de el şi în ce scop?

SINGULAR, INCOMPARABIL, SUPERLATIV

Sînt totuşi numeroşi cei care refuză memoria exemplară. Argumentul lor obişnuit este : evenimentul despre care vorbim e absolut singular, perfect unic, şi, dacă încercaţi să-l comparaţi cu altele, acest lucru nu se poate explica decît prin dorința de a-l profana sau de a-i atenua gravitatea. Argumentul este deosebit de frecvent în discuțiile despre genocidul evreilor în timpul celui de al doilea război mondial, despre ceea ce se numeşte, pentru a-i sublinia singularitatea, şi holocaust sau Shoah. Mi s-a întîmplat astfel, în decembrie 1993, să particip la un congres organizat de muzeul de la Auschwitz, în Polonia, despre „Unicitatea şi singularitatea holocaustului".

A spune că un eveniment asemenea genocidului evreilor este totodată singular şi incomparabil reprezintă o afirmaţie care ascunde probabil alta, pentru că ea este, luată ad litteram, fie prea banală, fie absurdă. Într-adevăr, fiecare eveniment, şi nu doar cel mai traumatizant dintre toate, este absolut singular. Pentru a rămîne în registrul oribilului, nu e unică distrugerea aproape integrală a populaţiei unui întreg continent, America, în secolul al XVI-lea? Nu e unică intrarea masivă în sclavie a populaţiei unui alt continent, Africa? Închiderea a cincisprezece milioane de deţinuţi în lagărele staliniste nu e unică? Se poate adăuga, de altfel, că, dacă sînt examinate suficient de îndeaproape, evenimentele fericite nu sînt mai puţin unice decît nenorocirile.

Dacă nu se înţelege, pe de altă parte, prin „comparaţie" identitate sau măcar echivalenţă, nu se prea vede în numele cărui principiu admis în discuţiile publice se poate respinge orice comparaţie a unui eveniment cu altul. Vorbesc de „discuţii publice" deoarece e clar că, în alte împrejurări, utilizarea comparaţiei se poate dovedi deplasată, chiar jignitoare. Nu i se va spune unei persoane care tocmai şi-a pierdut copilul că durerea sa e comparabilă cu cea a

multor altor părinți nefericiți. Trebuie insistat asupra acestui lucru și nu trebuie neglijat acest punct de vedere subiectiv : pentru individ, experiența este obligatoriu singulară și, în plus, cea mai intensă dintre toate. Există o aroganță a rațiunii, insuportabilă pentru individ, care se vede deposedat de experiența sa și de sensul ce i-l acorda, în numele unor considerații care îi sînt străine. Se înțelege și faptul că o persoană angajată într-o experiență mistică refuză, din principiu, orice comparație cu experiența sa, chiar orice utilizare a limbajului în legătură cu aceasta. Ea este și trebuie să rămînă inexprimabilă și ireprezentabilă, incomprehensibilă și incognoscibilă, fiind sacră.

Asemenea atitudini merită în sine respect, dar ele sînt străine discuției raționale. Pentru aceasta, în schimb, comparația, departe de a exclude unicitatea, este singurul mijloc de a-i pune bazele : într-adevăr, cum să afirm că un fenomen e unic dacă nu l-am comparat niciodată cu altceva? Nu dorim să fim precum acea soție a lui Usbek din *Lettres persanes* de Montesquieu, care îi spune, dintr-o răsuflare, că e cel mai frumos dintre bărbați și că nu a văzut niciodată altul. Cine spune comparație, spune asemănări *și* diferențe. Vorbind despre actele criminale ale

nazismului, ne vin în minte mai multe comparații și ele ne permit toate – deși în grade diferite – să progresăm în înțelegerea sa. Unele dintre caracteristicile lor se regăsesc în genocidul armenilor, altele în lagărele sovietice, altele în sclavia africanilor.

Trebuie luate, desigur, unele precauții ; dar ele nu ies din sfera bunului simț. Este clar, de exemplu, că nu trebuie confundate realitățile istorice (regim hitlerist și regim stalinist, pentru a rămîne la acest exemplu deosebit de sensibil) și reprezentările ideologice ale acestor regimuri oferite de ele însele : este ceva să compari două doctrine, nazismul și leninismul, și cu totul altceva să compari Auschwitz și Kolyma. Mai trebuie amintit că a compara nu înseamnă a explica (printr-o relație cauzală) și cu atît mai puțin a scuza : crimele naziste nu se explică prin crimele staliniste, nici invers, și, după cum s-a spus adesea, existența unora nu face deloc săvîrșirea celorlalte mai puțin condamnabilă. Deschiderea arhivelor secrete sovietice, în legătură cu care există deja un presentiment, ne va ajuta cu siguranță să aflăm multe despre complicitatea secretă ce unea cele două regimuri în anii '30 ai secolului nostru ; condamnarea fiecăreia dintre crimele lor nu rămîne mai puțin absolută.

Dacă s-ar crede cu adevărat că un eveniment precum holocaustul se caracterizează prin „singularitatea sa unică", sau că e incomparabil cu „oricare alt eveniment din trecut, prezent sau viitor", ar fi îndreptățită denunțarea amalgamelor apărute pe ici, pe colo, dar nu şi utilizarea lor ca un exemplu al acestei nedreptăți care are şi alte cazuri ce trebuie combătute – ceea ce nu se uită totuşi să se facă. Este imposibil să se afirme, în acelaşi timp, că trecutul trebuie să ne servească drept lecție şi că e absolut incomparabil cu prezentul : ceea ce este singular nu ne învață nimic pentru viitor. Dacă evenimentul este unic, poate fi păstrat în memorie şi se poate acționa în funcție de această amintire, dar nu poate fi utilizat drept cheie cu altă ocazie ; reciproc, dacă citim într-un eveniment trecut o lecție pentru prezent, înseamnă că recunoaştem, în cele două, anumite trăsături comune. Pentru ca întreaga colectivitate să poată profita de experiența individuală, ea trebuie să recunoască ceea ce aceasta poate avea în comun cu altele. Proust, mare specialist al memoriei, a reperat corect această distribuție : „Nu profităm de nici o lecție, scria el, pentru că nu ştim să ajungem pînă la general şi pentru

că ne imaginăm întotdeauna că ne aflăm în fața unei experiențe care nu are precedent în trecut"[1].

Aceste principii par a funcționa de la sine ; dar știm cu toții că, atunci cînd ele se aplică nazismului, pasiunile se dezlănțuie și dezacordurile se înmulțesc la nesfîrșit. Pe de o parte, se afirmă, după cum citeam recent într-un text difuzat în Franța de o federație de deportați : „Sistemul nazist nu are echivalent în istorie. Nu poate fi comparat cu nici un alt regim, oricît de «totalitar» și chiar de sîngeros ar fi". Pe de altă parte, se flutură posibilitatea de comparație de parcă ar fi vorba de o justificare, de o minimalizare a ceea ce s-a întîmplat. Evident că nu e vorba aici de o discuție abstractă asupra metodologiei științifice. Dar despre ce?

Cînd se vorbește de o calitate „singulară", ceea ce se are în vedere cel mai des este, în realitate, o calitate *superlativă* : se afirmă că este cea mai mare sau cea mai gravă crimă din istoria umanității ; ceea ce, în treacăt fie spus, este o judecată care nu poate rezulta decît dintr-o comparație. În epoca noastră, hitlerismul a apărut ca o întruchipare perfectă a răului ; după

[1] M. Proust, *À la recherche du temps perdu*, Gallimard, Bibliotèque de la Pléiade, 1987, vol. II, p. 713.

cum spune acelaşi text al federaţiei deportaţilor, el „rămîne simbolul ororii absolute". Acest trist privilegiu face ca oricare alt eveniment ce poate fi comparat cu el să fie perceput, la rîndul său, în raport cu acest rău absolut. Ceea ce, în funcţie de punctul de vedere în care ne plasăm, al hitlerismului sau al stalinismului, primeşte două semnificaţii opuse : din punctul de vedere al hitlerismului, orice apropiere e percepută ca o scuză, din cel al stalinismului, ca o acuzaţie. În realitate, lucrurile sînt puţin mai complexe, pentru că trebuie făcută distincţia, în fiecare caz, între călăi şi victime, sau, mai exact, pentru că o dată cu trecerea timpului avem tot mai puţin victime şi călăi reali, între grupurile care, din motive de apartenenţă naţională sau ideologică, se recunosc, chiar şi inconştient, într-un rol sau altul. Ceea ce ne determină să facem distincţia între patru reacţii tipice la apropierea dintre Auschwitz şi Kolyma, călăii unora fiind, în mod paradoxal, apropiaţi de victimele celorlalţi :

1. „Călăii" din tabăra hitleriştilor sînt pentru apropiere, căci le serveşte drept scuză ;

2. „Victimele" din tabăra hitleriştilor sînt împotriva apropierii, căci văd în ea o scuză ;

3. „Călăii" din tabăra stalinistă sînt împotriva apropierii, căci văd în ea o acuzație ;

4. „Victimele" din tabăra staliniștilor sînt pentru apropiere, căci le servește drept acuzație.

Bineînțeles că există excepții de la acest determinism psiho-politic și voi reveni asupra lor. Dar, într-o primă aproximare, avem mari șanse să intuim opinia unei persoane asupra acestui subiect dacă știm în ce grup recunoaște că se încadrează. Pentru disidenții și opozanții regimului comunist din deceniile anterioare, de exemplu, apropierea se făcea de la sine, astfel încît actualul președinte al Bulgariei, Jeliu Jelev*, pe atunci un obscur cercetător în istorie și științe politice, s-a mulțumit să scrie, pentru a combate regimul comunist din Bulgaria, o carte intitulată *Fascismul* și consacrată mișcărilor politice din anii '30 din Europa occidentală. Cenzura oficială a pătruns perfect subînțelesurile și a interzis cartea ; după care Jelev a fost concediat! În prefața la noua ediție a cărții din 1989, după căderea regimurilor comuniste, Jelev, care poate acum să spună lucrurilor pe nume, continuă să vorbească de „coincidența absolută a celor două variante de regim totalitar, cea fascistă și a noastră, cea comunistă" ;

* De fapt, fostul președinte al Bulgariei, președintele actual fiind Petăr Stoianov – n. ed.

dacă trebuie cu orice preț să se constate o diferență, ea va fi în favoarea fascismului : „Nu doar că regimurile fasciste au pierit mai repede, dar ele au fost instaurate mai tîrziu, ceea ce dovedește că nu sînt decît o palidă imitație, un plagiat al regimului totalitar veritabil, autentic, perfect și desăvîrșit"[1].

Cei care se simt atașați de tezele sau de puterile comuniste, în Est ca și în Vest, sînt împotriva apropierii ; la fel ca și aceia care se recunosc în victimele holocaustului. În ceea ce-i privește pe germani, ei se pot încadra în cele două tipuri de atitudini provocate de hitlerism și pot pune în valoare, așa cum a dovedit recenta „ceartă a istoricilor", fie asemănările, fie deosebirile între cele două regimuri. Grupurile 2 și 3 sînt deci de partea memoriei literale ; grupurile 1 și 4 de cea a memoriei exemplare.

EXEMPLARITATEA

Să spunem mai întîi cîteva cuvinte despre această revendicare a superlativului. Este permis, cred, să nu ne intereseze acele *hit-parades* ale suferinței, ierarhiile

[1] J. Jélev, *Le Fascisme*, Genève, Éditions Rousseau, 1993, pp. 12–15.

exacte ale martirilor. Dincolo de un anumit prag, crimele împotriva umanității rămîn degeaba specifice, ele se întîlnesc în oroarea fără nuanțe pe care o provoacă și în condamnarea absolută pe care o merită ; este valabil, după părerea mea, și pentru exterminarea amerindienilor, și pentru luarea în sclavie a africanilor, ca și pentru ororile Gulagului și pentru cele din lagărele naziste.

De ce exemplaritate, deci? Pentru că nu este nici un merit în a te plasa de partea cea bună a baricadei, o dată ce consensul social a stabilit clar unde se află binele și unde răul ; a da lecții de morală nu a fost niciodată o dovadă de virtute. Este, în schimb, un merit incontestabil să treci de la propria nenorocire sau de la nenorocirea celor apropiați, la a celorlalți, să nu reclami pentru tine statutul exclusiv de fostă victimă. Aș dori să-mi ilustrez afirmațiile în favoarea exemplarității prin cîteva figuri, ele însele exemplare, nu doar prin aceea că au știut să lupte împotriva nedreptăților prezente, ci și pentru că s-au ridicat deasupra determinismului puțin limitat pe care l-am evocat mai sus, cel al apartenenței.

David Rousset a fost un deținut politic, deportat la Buchenwald ; el a avut șansa să supraviețuiască și

să revină în Franța. Nu s-a mulțumit cu atît : a scris mai multe cărți în care a încercat să analizeze și să înțeleagă universul concentraționar ; aceste cărți i-au adus notorietatea. Dar nu s-a oprit aici : în 12 noiembrie 1949, publică un apel către foștii deportați din lagărele naziste pentru a prelua ancheta asupra lagărelor sovietice care erau încă active. Acest apel are efectul unei bombe : comuniștii sînt puternic reprezentați printre foștii deportați, iar alegerea între cele două loialități aflate în conflict nu este ușoară. În urma acestui apel, numeroase federații de deportați se scindează în două. Presa comunistă îl înjură pe Rousset, ceea ce îl determină să-i intenteze un proces pentru calomnie, pe care îl cîștigă. Își consacră apoi mai mulți ani din viață combaterii lagărelor de concentrare comuniste, adunînd și publicînd informații despre acestea.

Dacă ar fi preferat memoria literală, Rousset și-ar fi petrecut restul vieții preocupat de trecutul său, lingîndu-și propriile răni, nutrind resentimente față de aceia care l-au făcut să trăiască orori de neuitat. Preferînd memoria exemplară, el a decis să se servească de lecția trecutului pentru a acționa în prezent, într-o situație la care el nu participă, pe care nu o cunoaște

decît prin analogie sau din exterior. Astfel îşi înţelege el datoria de fost deportat, motiv pentru care se adresează mai ales, ceea ce este esenţial, altor foşti deportaţi. „Nu puteţi refuza acest rol de judecător, scrie el. Este tocmai sarcina voastră cea mai importantă, a voastră ca foşti deţinuţi politici. Ceilalţi, cei care nu au avut parte niciodată de lagărele de concentrare, pot susţine sărăcia imaginaţiei, incompetenţa. Noi sîntem însă profesionişti, specialişti. Este preţul pe care trebuie să-l plătim pentru surplusul de viaţă care ne-a fost acordat"[1].

Este datoria foştilor deportaţi să ancheteze în cazurile lagărelor din prezent.

O asemenea opţiune implică, evident, faptul că se acceptă comparaţia între lagărele naziste şi lagărele sovietice. Rousset cunoaşte riscurile acestui lucru. Anumite diferenţe sînt ireductibile : nu există în U.R.S.S. şi nici în altă parte lagăre de exterminare ; acestea nu se pretează la nici o extrapolare, la nici o generalizare. Dar nu conduc nici la o acţiune în prezent, ci doar la o stupoare mută şi la compasiunea

[1] E. Copfermann, *David Rousset*, Paris, Plon, 1991, pp. 199, 208.

nesfîrşită pentru victimele lor. Or, fenomenul concentraţionar este comun celor două regimuri, iar celelalte diferenţe, totuşi reale, nu justifică abandonarea comparaţiei. O a doua problemă se pune acum : nu trebuie generalizate şi asimilate suferinţele din lagăre cu „lamentaţia seculară, universală, a popoarelor", cu orice nenorocire, cu orice nedreptate? Există într-adevăr pericolul ca memoria exemplară să se dilueze în analogia universală, în care toate aspectele suferinţei sînt gri. Aceasta ar însemna nu doar condamnarea la paralizie în faţa importanţei sarcinii, dar şi necunoaşterea faptului că lagărele nu reprezintă o nedreptate printre altele, ci cea mai mare umilinţă la care a fost supusă fiinţa omenească în secolul al XX-lea. După cum spune Rousset la proces : „Nenorocirea concentraţionară este nemăsurată faţă de toate celelalte"[1]. Memoria exemplară generalizează, dar în mod limitat ; ea nu face să dispară identitatea faptelor, le pune doar în legătură unele cu altele, le compară, ceea ce permite relevarea asemănărilor şi diferenţelor. Iar „nemăsurată faţă de" nu înseamnă

[1] David Rousset et al., *Pour la vérité sur les camps concentrationnaires*, Paris, Ramsay, 1990, p. 244.

„nelegată de" : extrema este în germene în cotidian. Trebuie totuşi să se poată face distincţia între germene şi fruct.

În 1957, un funcţionar francez, Paul Teitgen, fost deportat la Dachau, demisiona din postul său de secretar al prefecturii din Alger ; şi-a explicat gestul prin asemănarea urmelor de tortură pe care le vedea pe trupurile deţinuţilor algerieni cu cele ale maltratărilor suferite de el însuşi în beciurile Gestapo-ului din Nancy. Era aceasta o comparaţie abuzivă?

Aş mai dori să evoc figura lui Vasili Grossman, marele scriitor evreu sovietic. Îi era, desigur, extrem de greu să aleagă între victimele unui regim şi victimele celuilalt şi să se recunoască în unele mai degrabă decît în celelalte : trăia el însuşi în U.R.S.S. şi a ajuns, încetul cu încetul, să-i cunoască bine crimele ; dar propria-i mamă a fost asasinată, ca evreică, de către *Einsatzkommandos* care acţionau în spatele frontului germano–rus ; cu primele batalioane ale armatei roşii, a văzut cu ochii lui lagărul de la Treblinka. El a descris în *Vie et destin* ticăloşia unui sistem şi a celuilalt, punctele lor comune şi diferenţele. Dar, în alt moment al vieţii sale, a avut ocazia să ia

atitudine : mergînd la Erevan şi luînd la cunoştinţă, în detaliu, de genocidul armean. Descrie atunci întîlnirea sa cu un bătrîn, mişcat de faptul că un evreu pune la suflet şi tragedia unui alt popor şi vrea să scrie despre ea. „Voia ca un fiu al poporului martir armean să scrie despre evrei"[1]. Lui Grossman i se alătură, în opţiunea sa, aproximativ în acelaşi moment, un alt mare scriitor evreu de origine, francezul André Schwarz-Bart, care a explicat de ce s-a întors, după *Le Dernier des Justes*, spre lumea sclavilor negri : „Unui mare rabin i se pune întrebarea : «Barza, în ebraică, se numeşte Hassida (iubitoare) pentru că îi iubeşte pe ai săi şi totuşi este plasată în categoria păsărilor impure. De ce?» Iar rabinul răspunde : «Pentru că nu îşi oferă dragostea decît alor săi»"[2].

Aş menţiona în fine un polonez celebru, Marek Edelman, care a fost, după cum se ştie, unul din capii insurecţiei din ghetoul varşovian. Ceea ce aş vrea să amintesc aici e comentariul său lapidar despre războiul actual din Bosnia-Herţegovina : „Este o

[1] V. Grossman, *Dobro vam!*, Moscova, Sovetskij Pisatel', 1967, p. 270.
[2] Citat de Alfred Grosser, *Le Crime et la mémoire*, Paris, Flammarion, 1989, p. 239.

victorie postumă a lui Hitler". Ar trebui să-i reproşăm eroului din 1943 că a căzut în capcana confuziei? Cu siguranţă nu e cazul ; să avem încredere în el. Dar, mai degrabă decît să insiste asupra rolului său de victimă a hitlerismului (sau stalinismului), Edelman a preferat să amintească punctul comun, purificarea etnică, pentru că aceasta permite să se acţioneze în prezent.

După cum am văzut, este inutil să ne întrebăm dacă trebuie să ştim adevărul despre trecut sau nu : răspunsul, în acest caz, este mereu afirmativ. Nu se întîmplă la fel, totuşi, cu scopurile pe care vom încerca să le servim cu ajutorul acestei rememorări a trecutului, iar opinia pe care ne-o vom exprima legat de aceasta provine dintr-o selecţie a valorilor, în loc să decurgă din căutarea adevărului ; trebuie să acceptăm compararea binefacerilor dorite pentru fiecare utilizare specială a trecutului. Să ne amintim din nou de procesul David Rousset : cei care se opuneau tentativei sale de combatere a lagărelor din prezent nu-şi uitaseră experienţa trecută. Pierre Daix, Marie-Claude Vaillant-Couturier, ceilalţi foşti deportaţi comunişti au trăit infernul de la Mauthausen sau de la Auschwitz, iar amintirea lagărelor era vie în mintea

lor. Dacă refuzau să lupte împotriva Gulagului, nu o făceau dintr-o scăpare de memorie, ci pentru că principiile lor ideologice le-o interziceau. După cum spunea deputata comunistă, ea refuza să ia în considerare chestiunea pentru că *ştia* „că nu există lagăre de concentrare în Uniunea Sovietică". Procedînd astfel, aceşti foşti deportaţi se transformau în adevăraţi negaţionişti, mai periculoşi decît aceia care neagă astăzi existenţa camerelor de gazare, pentru că lagărele sovietice erau pe atunci în plină activitate, iar denunţarea lor publică era singurul mijloc de a lupta împotriva lor.

La fel stau lucrurile nu numai cu acţiunile declarat politice, ci şi cu cele care se împăunează cu atuurile ştiinţei. Nu ajunge să se recomande oamenilor de ştiinţă să se lase conduşi doar de căutarea adevărului, fără să ţină seama de nici un interes, să-şi urmeze deci liniştit comparaţiile, pentru a observa diferenţele şi asemănările, şi să ignore utilizarea ce se va da descoperirilor lor. Cel ce crede că aşa ceva e posibil suferă de un anumit angelism şi postulează o opoziţie iluzorie. Munca istoricului, ca orice muncă legată de trecut, nu constă niciodată doar în stabilirea faptelor, ci şi în alegerea unora dintre ele ca fiind mai frapante

şi mai semnificative decît altele, în desemnarea unor relaţii între ele ; or, această muncă de selecţie şi de combinare este în mod necesar orientată de căutarea nu a adevărului, ci a binelui. Opoziţia reală nu va fi deci între absenţa şi prezenţa unui scop exterior căutării în sine, ci între scopuri diferite, nu între ştiinţă şi politică, ci între o politică bună şi una greşită.

CULTUL MEMORIEI

La acest sfîrşit de mileniu, europenii şi mai ales francezii sînt obsedaţi de un nou cult, cel al memoriei. Ca şi cum ar fi cuprinşi de nostalgie pentru un trecut care se îndepărtează irevocabil, se dedau cu fervoare la ritualuri menite să-l menţină în viaţă. Se deschide, se pare, cîte un muzeu pe zi în Europa, iar activităţi altădată utilitare devin acum obiect de contemplaţie : se vorbeşte de un muzeu al clătitelor în Bretania, de un muzeu al aurului în Berry... Nu trece nici o lună fără să se comemoreze vreun eveniment remarcabil, astfel încît ajungi să te întrebi dacă rămîn destule zile disponibile pentru a avea loc evenimente noi... care să fie comemorate în secolul al XXI-lea.

Chiar printre vecinii săi, Franța se distinge prin „mania comemorărilor", „frenezia liturghiilor istorice"[1]. Procesele recente pentru crime împotriva umanității, ca și dezvăluirile privind trecutul unor oameni de stat determină lansarea tot mai frecventă de apeluri la „vigilență" și la „datoria de a ne aminti" ; ni se spune că memoria „are drepturi imprescriptibile" și că trebuie să devenim „militanți ai memoriei".

Această preocupare obligatorie pentru trecut poate fi interpretată ca un semn de sănătate a unei țări pașnice în care nu se întîmplă, din fericire, nimic (istoria se face în fiecare zi în fosta Iugoslavie : cine și-ar dori să trăiască acolo?) sau ca nostalgie a unei epoci trecute în care țara noastră era o putere mondială ; dar, din moment ce știm acum că apelurile acestea la memorie nu au în sine nici o legitimitate atîta timp cît nu se precizează în ce scop va fi utilizată, ne putem pune întrebări și în legătură cu motivațiile specifice ale acestor „militanți". Ceea ce au făcut recent mai mulți comentatori atenți (dintre care Alfred Grosser, Paul Thibaud, Alain Finkielkraut, Eric

[1] Cum le numește Jean-Claude Guillebaud, *La Trahison des Lumières*, Paris, Seuil, 1995, p. 21.

Conan, Henry Rousso) ; în acelaşi cadru se înscriu observaţiile ce urmează.

Trebuie menţionat înainte de toate că reprezentarea trecutului este un element constitutiv nu doar al identităţii individuale – persoana prezentă e compusă din propriile imagini despre ea însăşi – ci şi al identităţii colective. Or, fie că vrem, fie că nu, majoritatea fiinţelor umane au nevoie să simtă că fac parte dintr-un grup : găsesc în aceasta mijlocul imediat de a obţine recunoaşterea existenţei lor, indispensabilă fiecăruia. Sînt catolic, sau parizian, sau ţăran, sau comunist : nu sînt nimeni, nu risc să fiu înghiţit de neant.

Chiar dacă nu eşti deosebit de perspicace, nu se poate să nu observi că lumea contemporană evoluează spre o mai mare omogenitate şi uniformitate, şi că evoluţia aceasta dăunează identităţilor şi apartenenţelor tradiţionale. Omogenizare în cadrul societăţilor noastre, mai întîi, datorată creşterii clasei de mijloc, necesarei mobilităţi sociale şi geografice a membrilor săi, încetării războiului civil ideologic (cei „excluşi" nu doresc să-şi revendice noua identitate). Dar şi uniformizare între societăţi, efect al circulaţiei internaţionale accelerate a informaţiilor, a bunurilor

de consum cultural (emisiuni de radio şi de televiziune) şi a persoanelor. Reunirea acestor două condiţii – nevoia de identitate colectivă, distrugerea identităţilor tradiţionale – este răspunzătoare, în parte, de noul cult al memoriei : doar construindu-ne un trecut comun putem beneficia de recunoaşterea datorată grupului. Recurgerea la trecut este deosebit de utilă atunci cînd apartenenţele sînt revendicate pentru prima oară : mă prevalez de rasa neagră, de sexul feminin, de comunitatea homosexualilor, trebuie deci să ştiu cine sînt ei. Aceste noi revendicări sînt cu atît mai pătimaşe, cu cît simt că merg contra curentului.

Un alt motiv pentru a ne preocupa de trecut este că aceasta ne permite să ne îndepărtăm de prezent, oferindu-ne însă avantajele conştiinţei curate. Faptul că ni se amintesc astăzi cu minuţiozitate suferinţele trecute ne face, poate, vigilenţi în legătură cu Hitler şi cu Pétain, dar ne face şi să ignorăm, cu atît mai mult, ameninţările prezente, pentru că nu mai au aceiaşi actori, nici nu mai iau aceleaşi forme. Denunţarea slăbiciunilor unui om sub regimul de la Vichy mă face să par un viteaz luptător al memoriei şi al dreptăţii, fără a mă expune nici unui pericol şi

fără a mă obliga să-mi asum eventuale responsabilități față de nenorocirile actuale. A comemora victimele trecutului provoacă satisfacții, a te ocupa de cele de azi deranjează ; „în absența unei acțiuni reale împotriva «fascismului» de azi, fie că e real sau imaginar, se atacă hotărît fascismul de ieri“[1]. Această eliberare de grija prezentului prin memoria trecutului poate să meargă şi mai departe : după cum scrie Rezvani într-unul din romanele sale, „amintirea nenorocirilor noastre ne împiedică să vedem suferințele altora, ne justifică acțiunile prezente în numele suferințelor trecute“[2]. Sîrbii din Croația şi din Bosnia amintesc cu atît mai insistent nedreptățile ale căror victime au fost strămoşii lor, cu cît acest lucru le permite să-i facă pe alții să uite – speră ei – ororile de care se fac ei vinovați acum ; şi nu sînt singurii care acționează aşa.

Un ultim motiv al acestui nou cult al memoriei ar fi că aceia care îl practică îşi asigură astfel unele privilegii în cadrul societății. Un fost luptător, un

[1] Éric Conan şi Henry Rousso, *Vichy, un passé qui ne passe pas,* Paris, Fayard, 1994, p. 280.

[2] S. Rezvani, *La Traversée des Monts Noirs,* Paris, Stock, 1992, p. 264.

fost opozant, un fost erou nu vrea ca eroismul său trecut să fie ignorat, ceea ce este, la urma urmei, foarte normal. Ceea ce e, cel puțin la prima vedere, mai surprinzător, este nevoia manifestată de alți indivizi sau alte grupuri de a se recunoaşte în rolul de victime din trecut şi de a vrea să şi-l asume în prezent. Ce poate fi plăcut în a fi victimă? Nimic, desigur. Dar dacă nimeni nu vrea *să fie* victimă, toți, în schimb, vor să fi fost, fără a mai fi ; aspiră la *statutul* de victimă. Viața privată cunoaşte bine acest scenariu : un membru al familiei îşi ia rolul de victimă pentru că astfel poate atribui celor din jur rolul, mult mai puțin de invidiat, de vinovați. A fi fost victimă vă dă dreptul de a vă plînge, de a protesta şi de a pretinde ; ca să nu rupă orice legătură cu voi, ceilalți sînt obligați să răspundă cererilor voastre. Este mult mai avantajos să rămîi în rolul de victimă decît să primeşti o compensație pentru suferința impusă (presupunînd că această suferință este reală) : în locul unei satisfacții momentane, se păstrează un privilegiu permanent, atenția şi deci recunoştința celorlalți e asigurată.

Ceea ce este adevărat pentru indivizi e chiar mai adevărat pentru grupuri. Dacă se reuşeşte să se

stabilească în mod convingător că un anumit grup a fost victima unor nedreptăți în trecut, aceasta îi deschide în prezent un credit inepuizabil. Din moment ce societatea recunoaşte că şi grupurile, nu doar indivizii, au drepturi, e avantajos să se profite de ele ; or, cu cît a fost mai mare ofensa din trecut, cu atît mai mari vor fi drepturile din prezent. În loc să trebuiască să lupți pentru obținerea unui privilegiu, îl primeşti din oficiu prin simpla apartenență la grupul odată defavorizat. De unde competiția dezlănțuită pentru a obține, nu ca între țări clauza națiunii celei mai favorizate, ci pe cea a grupului celui mai defavorizat. Negrii americani dau un exemplu elocvent al acestui comportament. Victime incontestabile ale sclaviei şi ale sechelelor acesteia, ca şi ale discriminării rasiale, dornici să iasă dintr-o asemenea condiție, ei nu vor, în schimb, deloc, să abandoneze rolul de victime care le asigură un privilegiu moral şi politic durabil. Ce înseamnă şase milioane de evrei morți, de altfel în afara Americii, exclamă Louis Farrakhan, şeful Națiunii Islamului : „Holocaustul negrilor a fost de o sută de ori mai rău decît holocaustul evreilor". Se poate întotdeauna mai rău.

Este important de observat aici că recompensele obținute pentru statutul de victimă nu trebuie deloc să fie materiale ; dimpotrivă, reparațiile acordate de cel răspunzător pentru durere sau de descendenții săi permit dispariția datoriei simbolice. Or, aceasta e cea care contează şi, comparativ cu ea, avantajele materiale sînt derizorii. Avantajele obținute de membrii grupului care a dobîndit statutul de victimă sînt de o cu totul altă natură, după cum bine a remarcat Alain Finkielkraut : „Alții au suferit, iar eu, pentru că eram descendentul lor, am cules toate avantajele morale. [...] Ascendența făcea din mine concesionarul genocidului, martorul şi aproape victima sa. [...] Comparativ cu o asemenea învestitură, oricare alt titlu îmi părea jalnic sau derizoriu"[1].

Cultul memoriei nu serveşte întotdeauna dreptății ; nu serveşte neapărat nici memoriei înseşi. Franța a cunoscut, în ultimii ani, procese pentru crime împotriva umanității, menite, ni se spunea, să reînvie memoria națională. Unele voci, cum ar fi Simone Veil sau Georges Kiejman, s-au ridicat totuşi pentru

[1] Alain Finkielkraut, *Le Juif imaginaire*, Paris, Seuil, 1980, p. 18.

a se întreba – pe bună dreptate, mi se pare mie – dacă trebuie neapărat să trecem prin procese pentru a păstra amintirea vie. Pe lîngă faptul că există pericolul de a aplica dreptatea cu titlu de exemplu, pentru a trage învățăminte, există alte locuri în care se păstrează această amintire : în comemorările oficiale, în învățămîntul şcolar, în mass-media, în lucrările de istorie. Debarcarea din 1944 a fost celebrată recent cu pompă, este prezentă în toate memoriile ; ar fi trebuit să se organizeze, în plus, un proces pentru ca să ne amintim mai bine?

Dar, mai ales, nu e sigur că asemenea procese servesc foarte bine memoria, că oferă o imagine precisă şi nuanțată a trecutului : tribunalele îndeplinesc mai prost această sarcină decît cărțile de istorie. Acceptînd să-l urmărim pe Barbie pentru acțiunea sa împotriva Rezistenței, nu încălcăm doar legea, care face distincție între crime de război şi crime împotriva umanității ; nu aducem nici un serviciu nici memoriei : Barbie i-a torturat pe cei din Rezistență, e adevărat, dar şi aceştia procedau la fel cînd prindeau vreun ofițer din Gestapo. În plus, armata franceză a uzat sistematic de tortură, după 1944, de exemplu în Algeria, şi nimeni nu a fost condamnat pentru crime

împotriva umanității. De altfel, rezervînd primul proces de acest tip unui polițist german, se făcea mai puțin vizibilă implicarea francezilor în politica nazistă, în timp ce milițienii erau, după cum spun mulți martori, mai răi decît germanii.

În sfîrşit, semnificația istorică a acestor acte nu era tulburată de prezența unor martori ca Marie-Claude Vaillant-Couturier, fostă deportată la Auschwitz, dar care s-a distins şi prin lupta împotriva dezvăluirilor despre Gulag? La procesul Touvier, prezența avocatului Nordmann printre avocații părților civile a avut un efect de acelaşi gen : acest jurist, apărător oficial al Partidului Comunist Francez timp de mulți ani, a devenit celebru printr-un comportament deosebit de agresiv în procesele Kravcenko şi Rousset, în 1948 şi 1949, cînd a fost vorba să se nege existența lagărelor în U.R.S.S. Se pot condamna lagărele aici, apărîndu-le în altă parte? La asta trebuie să servească memoria? Este adevărat că la tribunalul de la Nürnberg, reprezentanții lui Stalin participau la judecarea colaboratorilor lui Hitler, situație deosebit de necuviincioasă pentru că unii s-au făcut vinovați de crime la fel de atroce ca şi ceilați.

Nu mai există în zilele noastre vînători de evrei şi nici lagăre de exterminare. Trebuie totuşi să menţinem vie amintirea trecutului : nu ca să pretindem reparaţii pentru ofensa suferită, ci ca să fim atenţionaţi în privinţa unor situaţii noi şi totuşi similare. Rasismul, xenofobia, intoleranţa de astăzi nu sînt identice cu cele de acum 50, 100 sau 200 de ani ; nu trebuie, tocmai în numele acestui trecut, să acţionăm mai puţin asupra prezentului. Chiar şi astăzi, amintirea celui de al doilea război mondial este vie în Europa, întreţinută de nenumărate comemorări, publicaţii şi emisiuni de radio şi de televiziune ; dar repetarea rituală a lui „nu trebuie să uităm" nu are nici un efect vizibil asupra proceselor de purificare etnică, a torturilor şi a execuţiilor masive care se produc în acelaşi timp, în chiar inima Europei. Alain Finkielkraut remarca recent că metoda cea mai bună de comemorare a 50 de ani de la arestările din Vel' d'Hiv' ar fi, mai degrabă decît să se pretindă o solidaritate tardivă cu victimele de odinioară, să se combată crimele comise de Serbia faţă de vecinii săi. Cei care, cu un titlu sau cu altul, cunosc ororile trecutului, au datoria să ridice vocea împotriva unei orori diferite, dar totuşi

prezente, ce are loc la cîteva sute de kilometri, chiar cîțiva zeci de metri de ei. Departe de a rămîne prizonieri ai trecutului, îl vom fi pus în slujba prezentului, după cum memoria – și uitarea – trebuie să se pună în slujba dreptății.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CUPRINS

Memoria amenințată 9
Morfologie 13
Între tradiție şi modernitate 17
Buna folosință 22
Memorie şi dreptate 28
Singular, incomparabil, superlativ 33
Exemplaritatea 41
Cultul memoriei 50

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ISBN 973-9244-46-7

Redactor : **Ion Nicolae Anghel**

Bun de tipar : 15.03.1999
Apărut : 1999
Coli de tipar : 2,125

Tiparul executat sub c-da 47/1999,
la Imprimeria de Vest R.A. – Oradea,
str. Mareşal Ion Antonescu, nr. 105,
ROMÂNIA.

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Traduceri apărute la Editura „AMARCORD“

Nikolai Berdiaev : **Împărăția Spiritului și Împărăția Cezarului**

Ioan Scărarul : **Scara Raiului**

C. G. Jung/K. Kerényi : **Copilul divin. Fecioara divină. Introducere în esența mitologiei**

Joseph de Maîstre : **Istorie și masonerie**

Michel Philippe Laroche : **Un singur trup. Aventura mistică a cuplului**

Gabriel Marcel : **Jurnal metafizic**

Annick de Souzenelle : **Simbolismul corpului uman**

Jean Levi : **Funcționarii divini. Politică, despotism și mistică în China antică**

Peter Brown : **Cultul Sfinților**

Georges Gusdorf : **Mit și metafizică**

Bossuet : **Panegirice**

R. A. Miller : **Utilizarea magică și rituală a ierburilor**

Patrick Chamoiseau : **Texaco** (roman)

Marie-Madeleine Davy (și colab.) : **Enciclopedia doctrinelor mistice,** vol. I

Vergilius : **Bucolice • Georgice** (traducere : G. I. Tohăneanu)

Alain de Libera : **Mistica renană. De la Albert cel Mare la Meister Eckhart**

Vladimir Soloviov : **Drama vieții lui Platon**

Jean Daniélou : **Simbolurile creștine primitive**

Carmen Bernand, Serge Gruzinski : **Despre idolatrie. O arheologie a științelor religioase**

Alain de Libera : **Cearta universaliilor. De la Platon pînă la sfîrșitul Evului Mediu**

Marie-Madeleine Davy (și colab.) : **Enciclopedia doctrinelor mistice,** vol. II

Søren Kirkegaard : **Scrieri,** vol. I **(Conceptul de anxietate)**

Grigore cel Mare : **Dialoguri despre moarte**

Grigore de Nyssa : **Viața Sfintei Macrina**

Georges Balandier : **Antropologie politică**

Simone de Beauvoir : **Puterea vîrstei** (Jurnal)

Georges Vigarello : **Istoria violului. Secolele XVI-XX**

Marie-Madeleine Davy (şi colab.) : **Enciclopedia doctrinelor mistice,** vol. III

Pierre-Yves Duchemin : **Arta informatizării unei biblioteci**

În curs de apariţie

Jean Beaufret : **Lecţii de filosofie. De la Platon la Heidegger,** vol. I–II

Jean Baudouin : **Introducere în sociologia politică**

Jean Vertemont : **Dicţionarul mitologiilor indo-europene**

Philippe Schuwer : **Tratat practic de editare**

André Santini : **Aceşti imbecili care ne guvernează (Manual lucid şi autocritic pentru uzul oamenilor politici)**

Marie Kuhlmann, Nelly Kuntzmann, Hélène Bellour : **Bibliotecile şi cenzura în secolul XX**

Georges-Hubert de Radkowski : **Antropologie generală**

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

În pregătire

Søren Kierkegaard : **Scrieri,** vol. II **(Fărîme filosofice şi Repetarea)**

Marie-Madeleine Davy (şi colab) : **Enciclopedia doctrinelor mistice,** vol. IV

Monique Segré (sub direcţia) : **Mituri, rituri, simboluri în societatea contemporană**

Zygmunt Bauman : **Etica postmodernă**

Gérard Badou : **Istorii secrete ale psihanalizei**

Iain McLean : **Dicţionar Oxford de politică**

David Harvey : **Condiţia postmodernă**

Annick de Souzenelle : **Oedip interior (Prezenţa Logosului în mitul grec)**

Annick de Souzenelle : **Simbolismul corpului uman** (ediţia a II-a)

Evelyne Pisier (sub direcţia) : **Istoria ideilor politice** (ediţia a V-a revăzută şi adusă la zi)

Carl Friedrich Gauss : **Cercetări aritmetice**

BCU IAŞI

4962/99

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

10.000 lei

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TZVETAN TODOROV

Abuzurile memoriei

Regimurile totalitare din secolul al XX-lea au dezvăluit existența unui pericol nebănuit înainte: cel al ștergerii memoriei...

Regimurile anterioare nu atacau decît depozitele oficiale ale memoriei, lăsînd să supraviețuiască multe alte forme ale sale, cum ar fi relatările orale sau poezia. Înțelegînd că pămînturile și oamenii *se cuceresc cucerind informația și comunicarea*, tiraniile din secolul al XX-lea și-au impus monopolul asupra memoriei și au vrut s-o controleze pînă în străfundurile cele mai intime. Uneori, aceste tentative au eșuat, dar e sigur că, în alte cazuri, urmele trecutului au fost eliminate cu succes.

ISBN 973-9244-46-7